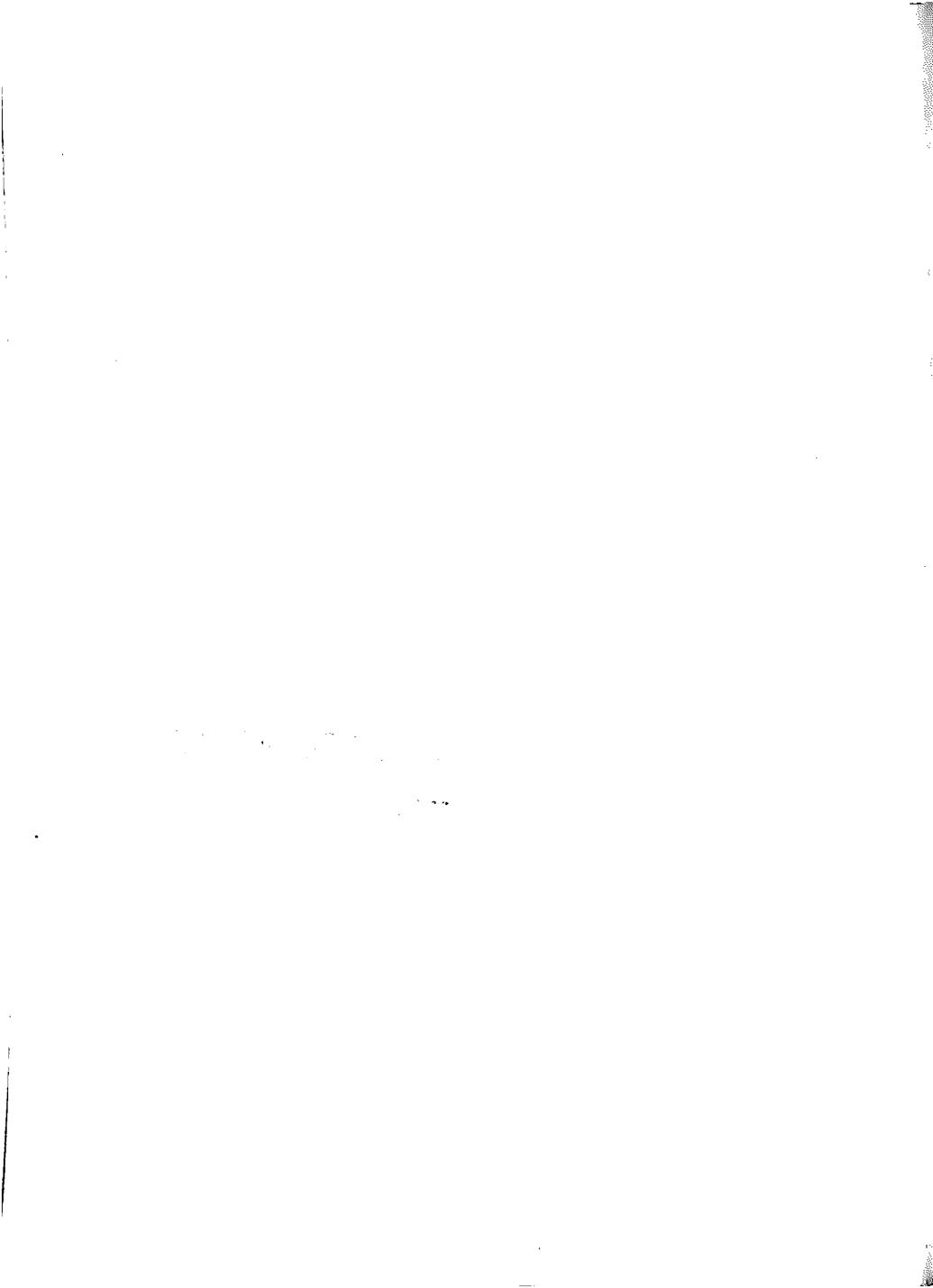

FATIMIR
GIATA
vedra
letrare 8

KAPITULLI I PARË

1

Murat Bënça u ngrit i mërzitur atë mëngjes shtatori. I vëllai, Dilaveri, nuk ishte kthyer ende nga pazari. Kishte ikur në qytet që të premtën dhe s'ishte dukur as të dielën dhe as të hënën. Kjo vonesë, që ndodhë për herë të parë, e bëri të tërbohej nga inati. U vesh në errësirë dhe, me një të hovur, u gjend në oborr. Në kulmin e millefit, nxori mushkën nga ahuri, nguli në kaptell midis litarëve sépatën e mprehur mirë dhe u bë gati të nisej në mal për dru.

«E shpëlaftë mortja, — murmuriste me vete për Dilaverin, — mbeti në qytet. Shkoi të premtën në pazar, hajvani, dhe ende s'është kthyer!»

I vëllai kthehej, zakonisht, të dielën, ose pa gdhirë mire, ose më drékëherë. Por po agonte dita e martë dhe ende nuk po dukej.

«Ç'bën në qytet? Nuk e di që s'kemi as kripë, as vajguri e që duhen mbledhur arrat. rrushtë e thanat dhe duhet pluguar toka për mbjellje? Apo sorollatet kot, si ai qeni sallahan? E ç'i duhet të lëbredhë rrugëve në një qytet me ushtarë të huaj, në një kohë kurjeta e njeriut s'vlen asnjë grosh, kur ai tjetri ta vesh me plumb prapa veshit, ose të var në trekëmbësh e të rrjep si cjad?!»

I nxehur, duke ndier damarin e trashë t'i rrihte në zverkun e ngjeshur, duke marrë ajër me flegrat e mëdha tërë

qime që i fërgëllonin nga inati, pa më të voglin e Bënçajve që vraponte zbathur nëpër oborr. Vogëlushi, ende i përgjumur, ngriti këmishën dhe bëri ujet e hollë pranë stelës së qenit.

— Mirëmëngjes, babagjysh! — tha kur vuri re plakun, që po merrej me mushkën.

Kjo përshëndetje e ciltër fëmijërore ia zbuti pak zemërimin Murat Bënçës. Nipi ishte pesëvjeç djalë, me sy si kokrra ulliri, kureshtar e i prapë sa s'ka ku të vejë më. Kur ishte vetëm, dukej fëmijë i butë e i heshtur, me ato kaçurrela të arta që i mbulonin ballin. Po, kur ishte me vërsnikët e me të vëllezërit dhe kur zemërohej me ta, tiparet i bëheshin të rrepta, si të babagjyshit. Murat Bënçë që e shihte ashtu, me grushtet mbledhur e të shkumëzuar gati për t'i hedhur në grykë të gjithëve e për t'i qëlluar me ç'të mundte. edhe kur i nipi s'kishte të drejtë, u bërtiste më të mëdhenjve:

— Mos e ngani Dritin, more derra! Mos e trembni, se do të ma prishni trimin e gjyshit! E ç'duhet frikacaku në shtëpinë e Bënçajve!

E vërteta ishte se çunaku i prapë as dridhej e as frikë kishte nga babagjyshi, ndërsa të tjerët ia mbathnin me të katra e fshiheshin sa dëgjonin zërin e tij. Dritit s'ia bënte tërr veshi. Vetëm druatjte e nderim kishte. Kur e shihte të zemëruar, heshtte dhe, me ato mendtë e t'i, thoshte se, kur të rritej, ashtu do të sillej edhe ai, si babagjyshi, i fortë, i mirë dhe i dashur. Me intuitën e tij të paqabueshme prej fëmije, ai e ndiente se babagjyshi, edhe kur ishte në kulm të mllefit, atë e donte me gjithë shpirt. Bile, e donte edhe kur bënte prapësi, ndërsa gjyshja dhe e ëma mbyllnin sytë të tmerruara, kur ngjitej në majë të kumbullave mbi degët e holla që gati thyheshin, kur bëhej si arap me lëngun e çacaçnikut të papjekur, kur gjakoste gjunjët dhe hundët. Pikërisht atëherë, kur gratë, të tronditura, e qortonin dhe i vinin qepë e kripë në tulet e shembura, Murat Bënçë e merrte hopa, i shante gratë që të mos e trembnin fëmijën dhe i thoshte i gëzuar:

— Trim i babagjyshit! Me siguri të dhemb, po ti e duron, se je trim!

— Po, babagjysh! Këto i kanë fajet. Lebetiten e më kallin datën, sikur kushedi se ç'ka ndodhur.

— Mos ma trembni Dritin! — thërriste plaku dhe të tëra gratë, e shoqja, nuset e djemve, të bijat dhe mbesat e rritura rrinin sus.

Driti harronte dhimbjet, puthte plakun në faqet e ashpra dhe lotët i pushonin në çast.

— Tashti shaji njëherë vendçë! — e urdhëronte plaku i ngazëlyer, duke e parë drejt e në bebëzat e zeza si kokrra ulliri.

Vogëlushi shpërtente dhe imitonate tamam babagjyshin e zemëruar. Kështu i kishte mësuar ai të gjithë meshkujt e Bëncajve: djemtë e vet, djemtë e djemve të vet dhe fëmijët e Dilaverit...

Plaku e ndoqi me sy Dritin tek kërcente zbatohur mbi gurët e lëmuar të oborrit, tundi kokën disi i zbutur, i foli mushkës dhe doli përjashta.

Dielli ishte ende larg, po dita po agonte. Frynte erë e ftohtë, si erë dimri, megjithëse nuk e kishte kohën. Sikur mërdhinin rrugët e ngushta, pemët, ujërat, ai vetë, gjithë fshati që ishte ende i përgjumur. Hodhi mbi kokën e madhe kapuçin e gunës dhe vështroi malet. Ato rrethonin gjithë Maliskajën e lashtë, me përjashtim të një lugine, përfund së cilës ishte mulliri i Mitro Gurit. Që andej vinin e shkonin maliskajasit në qytetin e largët për pazar, apo te miqtë e shumtë të krahinës për lindje, për dasma e për vdekje. Në anët e tjera kishte gërxhe, pyje me dushk, me ahe e me pisha. Buzë tyre, larg e larg, ngrinin kryet drurët e mëdhenj me arra e me gështenja. Shumë lart, pas kodrave, të buta e të gjelbëruara, fillonin malet e ashpra me brinjë të zhveshura e me damarët plot made-me. Nëpër rrëpira e buzë guvave që s'i zinte dielli, malet e mbanin borën si një mbulesë të bardhë e të pastër gjer në qershor dhe, vende-vende gjer përtej qershorit. Në majën më të lartë, ku natyra me çuditë e saj kishte formuar një shqiponjë vigane me krahë të thepisur, e mbrojtur nga erërat dhe nga rrezet e ngrohta, dëbora mbetej përherë e akullt dhe e bardhë nëpër plasat e greminave të thella. Shqiponja e ngurtësuar sikur e mbante

sqepin e mprehtë ngulur në qiel, ndërsa krahët e saj dy shkrepëtë gërryer përbërenda, bënин hije të përjetshme mbi shkëmbinjtë e vegjël. Poshië tyre kishte guva e shpella pa fund, të errëta, të ftohta, të thella, ku strehoheshin kaçakë e hajdutë dhe, në raste të rrëzikshme lufte, aty gjenin strehim fëmijët, gratë e pleqtë e Maliskajës dhe të dy fshatrave më të afërtë, Malibardhës e Malidresë.

Murat Bënca eci pas mushkës gjer më të hyrë të pyllit të djugur në kohën e Luftës Italo-Greke. Duke dëgjuar gu-mëzhimën e dy lumenjve të rrëmbyeshëm, që bashkoheshin në kufijtë e tri fshatrave të ndara përmrekulli nga ujërat, mendonte vazhdimi shët për të vëllanë që s'ishte kthyer nga qyteti dhe për djemtë e martuar, që kishin marrë nuset e kishin shkuar te krushqit në Malibardhë e Malidre.

«E gjetën tamam kohën, — ankohej i zemëruar, me-megjithëse vetë i kishte lejuar. — Mirë, besa, punët nëpër këmbë, dimri te portë, mirë e kanë! Fajet i kam vetë. Po u thashë derrave: të dielën ose të hënën të jenë këtu. Kurse ata, pa shiko ç'të punojnë?! Bravo u qoftë! Mirë djemtë, në fund të fundit, i mbajti krushku me zor e s'ia prishin dot hatrin! Po im vëlla?! Përse të vonohet?! Kush e mban atë në qytet mbushur me fashistë e me spiunë?! Ç'punë ka ai atje?! Do të shiste atë pak bereqet e ato kokrra vezë, do të blinte kripë e vajguri, ndonjë pëlhirë për kalamajtë e do të ikthehej. Përse të vonohej?! Mos u bë bishti më i rëndë se sqepari?!

Atë çast u përzie me gumëzhimën e ujërave një breshëri mitralozi, me të cilën ishte mësuar prej kohësh veshi i plakut. Krismat bënë që të harronte vëllanë e djemtë. Hoqi llabanen e gunës dhe ua nguli sytë maleve, që rrëthonin Maliskajën. Përfund tyre, mbi bregun e thepisur, ku ishte një urë e varur, e vjetër dhe e ngushtë, sa mund të kallonte vetëm një njeri, ishte posta ushtarake italiane. Ato male, pyje e gremina, gjithë ç'i shihte syri që nga sqepi i shqiponjës e gjer poshtë ku ishte posta, stërgjyshërit, gjyshtërit dhe etërit e tij i kishin vaditur me gjak për t'i mbrojtur nga të huajt që vërshonin njëri pas tjetrit. Tani të gjitha ato kontrolloheshin nga fashistët italiane. Mitralozi u zbras përsëri; Murat Bënca hodhi kapuçin mbi

kokë dhe shtrëngoi me të veshët për të mos e dëgjuar. Aty mbi kockat e burrave të moçëm, mbi kujtimin e tyre të shenjtë, mbi armët e tyre që nuk ishin përkulur kurrë, kishin mbirë manaferra e shkurre, një bar i keq që s'e përtypnin dhentë dhe ca lule që s'ua dinte as emrin. Dhe, së bashku me to, edhe ca si stalla të gjata, me çati të kuqe e me dy bunkerë prej cimentoje ku nxinin tytat e atyre mitralozave që zbrazeshin kohë e pa kohë, sidomos netëve të errëta. Shpeshherë Murati kishte dëgjuar të dil-nin nga dritat e postës tinguj këngësh pa kuptim, të huaj e të urryer, që i vinin si tallje për gjakun e derdhur, për të vrarët dhe për malet.

Murat Bënça hyri në pyllin e djegur, psherëtiu hidhur dhe ndjeu t'i fryhesin damarët në zverk, kur pa atje përposh, si një njollë gjaku, një cep çatie. Sytë i kishte të fortë dhe dallonte mirë ngjyrat, sado larg të ishin. Aty, mbi atë breg të thepisur ku ishte ndërtuar posta, ia kishin therur të atin të huaj të tjerë në fillim të shekullit. Atëherë ai ishte djalë rreth të njëzetave dhe mbante mirë mend çdo gjë. I ati, një nga ata burrat e moçëm që e kishte ngrënë 'barutin me grushte dhe tërë jetën kishte luftuar për Shqipërinë, një burrë shtatmadh e i ngjeshur, që s'dinte ç'është frika, i rrahur nga jeta me vaj e me uthull, me duart tërë kallo nga puna e nga pisqollat, nuk iu dorëzua armiqve i gjallë. Kur ata shallvareqjerë, me mjekra e të tmerrshëm u vërsulën mbi të me thika, kama e pisqolla, ai u ngrit hijerëndë nga shkëmbi, me mendjen qiqër, me gjysmën e mustaqes në gojë nga zemërimi dhe u thirri prerë e fjalëpakë:

— Nuk ju dorëzohem, po s'kaluat mbi trupin tim! Shqipëria thërret në zemrën time! Heq e vuani në shpirtin tim për lirinë! Ejani, pra, në jua mban! Unë s'kam veçse thi-kën e bariut, po jam një mal me barut! Do t'ju hedh në erë.

Ai ishte vetëm, se shokët i qenë vrarë. Theri sa mundi, po, më në fund, ata e bënë copa-copa. E grinë me kama e me jataganët e shtrembër dhe përsëri u dukej sikur në çdo copë ishte zemra e tij e gjallë dhe Shqipëria...

Murat Bënçës iu kujtua kur e mblodhi trupin e të atit

në një lëkurçe. I dukej sikur i fliste rreptë: «Nuk vdes Shqipëria, Murat! M'i mblidh të gjitha mishrat e kockat e shpérndara, m'i kall në dhë e ke për të parë si do të ngrihem përsëri!»

Edhe kur e varrosi me ndere e me pikëllim të madh atje, në varrezat e Maliskajës, ku ishin qindra e qindra gurë të heshtur, që dëshmonin për ata që kishin jetuar e luftuar, Muratit të ri i buçitën veshët nga zëri i ashpër i t'et. I dukej si një zë që dilte nga varri e thoshte po ato fjalë, që i kishte dëgjuar sa e sa herë: «Murat, o djalë! Merre lirinë vetë, se s'ta fal kush! Rrëmbeje me dyfek, me thikë, me sfurk, me naxhake, me thonj! Ajo është liria e vërtetë! Liri tjetër pa gjak, s'ka! Lirinë s'ta fal kush. Po ne jemi nga një fis i lirë, që ka lindur në këto male. Brez pas brezi i lirë, që kur është bërë bota. Na kanë shkretuar vatrat, na kanë zaptuar stanet e shtunurat, na kanë djegur pyjet e djejet. Na kanë detyruar që t'i lajmë me gjak skërkat me grurë e dyshekët e kalamajve. Po ne jemi si ai mielli që del nën gurin e mullirit. Na bluajnë nën gurin e rëndë të robërisë, ne bëhemë bukë e njerëz dhe vazhdojmë përsëri e përsëri të luftojmë për Shqipërinë...»

Tërë kjo ngjarje e dhimbshme dhe heroike kishte ndodhur gati dyzet vjet më parë, po Murat Bënçës i dukej sikur kishte ndodhur dje a pardje dhe sikur do të përsëritez edhe një herë, meqë të huajt ishin dyndur në malet e Shqipërisë që nga prilli i 1939-s.

«Që nga ajo kohë, prill më prill e gjer tanë në shtator, bëjnë tre vjet e gjysmë robëri», — mendoi plaku duke parë drurin që do të priste.

Ai kishte dëgjuar që ishte formuar një parti e fortë, që djemtë nëpër qytete përgjakeshin me fashistët, që kishin dalë maleve edhe çetat e para. I kishte nuhatur edhe djemtë e vet që diku venin, kur atë e zinte gjumi. Të martuarit, Farudini e Samiu, kthehesin shpejt dhe nuk ia bënин fjalën dysh, kurse i vogli, Syrjai, harronte nga-njëherë ç'ishte shtëpia. «Po ky hollovari i gjatë, a është në të?» — pyeste veten dhe e shihte djalin e voaël vëngër e me inat që kapardisej me revole në brez. «Baba, — i thoshte Syrjai i gëzuar, — e gjeta këtë letër nën portë.

Šhko tek Abedini të ta këndojet!» Ai vente tek Abedin Kalemi dhe, ndërsa bashkëfshatari ia lexonte komunikatën dalngadalë, nuk i shkonte ndër mend se ato trakte të Partisë i shpërndante nëpër fshat i biri me shokët e vet. Nja katër muaj më parë, në maj, kur befas, siç ishte duke lëruar, filloi një shi i dendur, shkoi me hap të shpejtë në mullirin e Mitro Gurit. Para se të mbërrinte atje, pa që nga buza e arës me grurë Syrjanë, që doli nga mulliri me një djalë të panjohur. Ai ishte trupvogël e shëndetlig, sa mezi i hidhte hapat për të arritur Syrjanë e gjatë e të shpejtë. Me sa iu duk Muratit, i panjohuri kishte edhe syze, edhe një patikë italiane, edhe një çantë me rrip të gjatë. «Kush ishte ai?» — pyeti me të hyrë në mulli. Atje gjeti Të vëllanë, Dilaverin, të dy djemtë e martuar, Farudinin e Samiun, dhe te guri i mullirit që vërtitej me zhurmë, Abedin Kalemin e Mitro Gurin. «Një firar nga ata të Partisë, — tha Abedini. — Na foli për luftën e na premtoi se do të vijë përsëri për t'u takuar me ty.» «Me mua? E përse me mua?» — u habit Murat Bënça. «Po ja, — tha Abedin Kalemi, duke ngritur me zor kapakët e rëndë të syve, — për luftën.» «Pse, ore ai spurdhjak do të më tregojë mua ç'është lufta?» «Bie fjala», — tha Mitro Guri me zë të ngjirur, «Lufta bëhet me plumba — e jo me gjyzlykë!» — shfru Murat Bënça, dhe, gjersa pushoi shiu përjashta, nuk foli e nuk pyeti më...

Murat Bënça pështyu pëllëmbët dhe ngriti sëpatën.

— Botë qene, — tha me zë. — Na ke rënë shumë më qafë! Pse s'na u bë zemra prej guri, si këto male, po na u bë pluhur i zi, si ky pylli?!

Herën e parë sëpata kërceu, sikur ra mbi strall. Herën e dytë dhëmbi i saj i mprehtë u ngul në dru, po ai u mundua shumë gjersa e shqiti.

Dy vjet më parë ai ishte një pyll i dendur me pisha të reja, krejt i blertë dhe i mbushur me lloj-lloj zogjsh këngëtarë. Herën e parë e dogjën italianët, kur u larguan nga fronti. Edhe herën e dytë e dogjën po ata, kur e rimorën. U përpinqën maliskajasit ta shuanin zjarrin, por qe e kotë. Pishat e larta ishin të dendura dhe ia përcillnin flakët njëra-tjetrës, me lehtësi. Nuk e shuan dot as ata të Mali-

bardhës e të Mali Jresë, që erdhën fshatçë me burra, gra e fëmijë. Dhe u kthye ai pyll, rrëzë malit, në një vatër të shuar, të zezë, siku rishkthe kaluar ndonjë përbindësh përrallor me gjuhë të zjarrta. Megjithatë kishin mbetur drurë pa u djegur gjer në palcë. Koha me erërat, shirat e dieillin kishte bërë të vetën. Po duhej fuqi e madhe dhe sëpatë shumë e mprehtë për t'i kthyer në dru zjarri, se pishat ishin bërë tamam si strall.

— Kështu do të na djegin e ne s'do t'i presim dot! — hungëroi Murat Bënça, qull në djersë, duke flakur sëpatën mbi kapicën e druve. Veshi gunën, mbuloi kryet me kapuç dhe, duke dredhur cigaren, hodhi sytë rrëth e rrëth.

Malet qëndronin të heshtura, thikë përpjetë dhe mali, në krah të djathtë të tij, në formën e shqiponjës, e kishte ngulur sqepin në retë e zeza. Të gjithë i kishin ngulur rrënjet kushedi sa thellë në tokën amtare. Në bel kishin lidhur breza të gjerë prej mjegulle, kraharorët i kishin krejt të zbuluar, të gjerë e brinjë-brinjë, ndërsa kryet, atje lart, e kishin mbështijellë me fasha resh të zeza sterrë. Poshtë mbi bregun e thepisur të lumit ishin ata, të huajt. Dhe ishin tamam të vendi, ku, vite më parë, i kishin masakruar të atin. Murati ndjeu gjakun që i lëvriu nëpër trup. I shkuau mornica të ftohta së bashku me të.

“S'jam si ai, — mendoi me dëshpërim, — dhe s'kam atë gjak. Ai ishte burrë i vërtetë dhe më i madh se zoti. I pështynte atë dhe robërinë mu në fytyrë dhe s'i bënte veshi terti nga vdekja.”

I mbuluar me tym duhani po mendonte për Shqipërinë që kishte rënë në zi, e mjeruar, e shpuar nga plumbat, e sakatuar nga predhat e topave, e shkelur me përbuzje nga çizmja e huaj. Shqipëria flokëshprishur e krenare! Ajo diçka i pëshpëriste dhe i tregonte me gisht të nderë e të rreptë të atin, që dergjej theia-thela në varr.

“Jo, o botë qene! — u përmend Murat Bënça. — Ai vdiq me lavdi dhe diçka la në shpirtin tonë!» dhe ndjeu t'i vërshonte plot gjallëri gjaku i ndezur i Bënçajve. Pështyu nga posta ushtarake e të huajve dhe tha me zë të lartë:

— Jo. S'kemi vdekur!

Dhe iu kujtua e ëma, malësorja e gjatë, e rreptë dhe